

A magyar igeragozások a nyelvtanírói hagyományban¹

1. Bevezetés

A magyar igeragozások két sorának megjelenése a nyelvtanulás kezdetén rendszerint az újdonság és a meglepetés erejével hathat a nyelvtanulók számára. Ha a tanulók forrásnyelvében nincsen határozott névelő, akkor maga a határozottság koncepciója is új lehet számukra. Szerencsésebb a helyzetük, ha beszélnek olyan idegen nyelvet (pl. angol, német), amelyben van határozott névelő. A magyar mint idegen nyelv tanításában ismertek az igeragozásokkal kapcsolatos tanulói hibázások.

Az *alanyi igeragozás* (nevezzük most *A-igeragozásnak*) alanyi ragozásként való elnevezése tévesen azt sugallhatja számukra, hogy ez az igeragozás nem áll a tárggyal összefüggésben, holott tárgyas és tárgyatlan igék egyaránt ragozhatók ebben az igeragozásban. A *határozatlan tárgyas igeragozás* elnevezés pedig azért lehet megtévesztő a tanulóknak, mert az itt megjelenő első és a második számú tárgyi szerepű személyes névmások (*engem, téged, minket, titeket, bennünket, benneteket*) mint beszédrésztvevők határozottnak tűnnek, noha határozatlan ragozású igealakokkal járnak együtt. Az *általános ragozás* elnevezés is kevésbé informatív számukra. A *tárgyas ragozás* elnevezés helyett (nevezzük ehelyütt *B-igeragozásnak*) *határozott tárgyas ragozásról* beszélni többnyire helytálló. A morfológiájuk szerint különböző két iger sor, a két paradigma szerinti szemléltetés a nyelvtanításban éppen a használatuk, a funkciójuk különbözőségét fedi el. Az alábbiakban azonban nem tanításmódszertani szempontból vizsgálom a magyar igeragozásokat. A magyar nyelvtanírói hagyományokba nyúlok vissza azzal a céllal, hogy igeragozásaink különféle elnevezésein keresztül feltárhassam, miként alakult ki és változott értelmezésük története. A legrégebbi grammatikákat vettem alapul azt kutatva, hogy azok a magyar igeragozásokat miként írták le. Majd folytattam a 19. és 20. század egy-egy nyelvtanával és a kétféle igeragozással foglalkozó egyéb elemzésekkel. Tallózásomban azt vizsgálom néhány munka előtérbe állításával, hogy ezek miként foglaltak állást a kétféle igeragozással kapcsolatosan, és hogy a ragozások elnevezése hogyan tükrözte a magyar igei paradigmák leírását.

2. A „szent nyelvek” hatása a nyelvleírásra

Első grammatikáink nem a mai értelemben vehető nyelvtanok, számos esetben idegen ajkúakra tekintettel íródtak, s egyúttal az anyanyelvi magyarok beszédének csiszolása is célként fogalmazódott meg bennük a ki nem mondott normatív szándékkal a háttérben. A célközönség heterogén volta mellett lényegesen befolyásolta első grammatikáink szemléletét a szent nyelvekkel (görög, héber, latin) történő összevetés, de a 16. századtól kezdve már meghatározó a vulgáris nyelvek egyenrangúságát hirdető nyelvleírás humanista törekvése is. A legkorábbi időkből származó kísérletek a bibliafordításokat bevezető ortográfiai magyarázatokból nőttek ki. A „vulgáris” magyar nyelvet, később pedig a „nemzeti” nyelvként felismert magyar nyelvet számba vevő leírások csak fokozatosan szakadtak el a kor latin nyelvű írásbeliségétől – a teljesen latinul írott grammatikáktól kezdve a kétnyelvűeken át az

¹ Önálló tanulmányra átdolgozott szövegváltozat a szerző PhD-értekezésének (PTE BTK, 2011) idevágó forráskutatási (tudománytörténeti, illetve terminológiai) áttekintő fejezetéből.

egynyelvű magyar nyelvtanokig. Hasonlóképpen fokozatos az elszakadás a magyar nyelv tárgyalásának elsősorban latin, másodsorban héber alapú mintáitól.

A 16. és 17. században még egyértelműen a latinnal és a héberrel vont összehasonlítás nyomta rá bélyegét a nyelvleírásokra. Még a kétnyelvű (latin–magyar) nyelvtanokban is a latin nyelvvel indult a leírás. Így szinte természetszerű, hogy nyelvtanaink a korabeli írásbeliséget és a benne megnyilvánuló önmagára reflektáló tudós hagyományt, vagyis a latin alapú hagyományokat követték a magyar nyelvleírás kísérleteiben is. Így a nyelvtipológiai eltérő latin grammatikájának fogalmai erőteljesen meghatározták a kétféle igeragozás tárgyalásának kereteit is. A 19. századi pozitívizmussal, a nyelvtörténeti kutatásokkal megalapozott nyelvészeti filológiának ezek az előzményei még nem ténylegesen a magyar nyelvből kiindulva, hanem az adott kor *lingua francájához*, illetve vallásos világképének meghatározó nyelveihez igazodva alkották meg a nyelvleírás fogalmait. Pontosabb és anyanyelvünk tényeivel adekvát nyelvészeti fogalmak csak a 19. századtól kezdve, a magyar nyelv eredetével, történeti előzményeinek tisztázásával alakulhattak ki. Ezt tekintetbe kell vennünk a terminológia vizsgálatakor, és a korai műszók, kategóriák esetében a mintául választott nyelv grammatikájából származó áthallásokkal kell számolnunk.

3. Az igeragozási sorok a nyelvtanokban

A latin nyelvben az ige ragozási típusának alapja az ige szótári töve, és a latin igék ennek alapján sorolódnak négy konjugációba. Bár első nyelvtaníróink latin mintára igyekeztek számszerűen ugyancsak négy konjugációt megállapítani, azért azt észrevették, hogy a magyar igéknél az igeragozások használata nem az ige tövéhez kötődött, hanem az ige tárgyasságával és az ige tárgyainak határozottságával, vagyis az igeszemantikával és a mondat szerkezettel volt kapcsolatos. A latinnál alkalmazott tőalapú igeragozási osztályokkal ellentétben ezért a magyar igéknél a tő nem jelenthette a paradigmába sorolás alapját. De éppen ennek a figyelemnek köszönhetően a nyelvtanírók hamar észrevették az igesorokon belüli igeragok palatális és veláris változatait, mint a legkorábbi disztichonszerzőként is kitűnő Sylvester János is, vagy Szenczi Molnár Albert. Ezen kívül a magyar igeragozási osztályok megállapítására hatott a latin igék paradigmatis elrendezésének a hagyományból eredő kényszere, és ezáltal a magyar igeragozások morfológiai képzése oldalszámokban mérhetően nagyobb teret kapott a nyelvtanokban, mint az igeragozások funkciójának magyarázata. Nyelvtaníróink minden bizonnyal felismerték a magyar igeragozások másságát, de még az azokat korlátozó igejelentést sem tudták a két paradigma elhatárolásába beépíteni. Ennek akadályt állítottak a latin nyelv igenemei.

A latin nyelv tanok ugyanis a klasszikus görög grammatikából örökölt fogalmak mentén az igéket cselekvő (activum) és szenvedő (passivum) osztályokba sorolták. Mivel a szenvedő igék a latinban cselekvő tárgyas igékből képezhetők, a latin nyelv tanok a cselekvő igéket tranzitív értelemben vették, jóllehet ismerték az abszolút, az önmagában jelentő ige fogalmát. A tárgyatlan igéket semlegesnek (neutrum) mondták.² Csakhogy ebből következően a kétféle igeragozást észre vévő, de a latin mintát szem előtt tartó nyelv tanok a két igei paradigma elkülönítésekor arra kényszerültek, hogy a cselekvő, azaz a szokásosan tranzitív igék osztályán belül vegyék fel e két magyarsajátos igesort. A semleges (intranszitiv) igékhez nem volt köthető a csak tárgyas igékből képezhető B-igeragozású alak. Így aztán régi nyelv taníróink a latin minta hatása miatt a legtöbbször – ha észre is vették – nem tudták elhelyezni e keretben a cselekvő tárgyatlan (pl. *megy*) vagy az állapotot, állapotváltozást, történést kifejező, vagyis a nem cselekvő tárgyatlan (pl. *hízik*), a mai értelemben vett mediális

² Az abszolút és a semleges ige így majdnem egybeesett, talán éppen látenszen felismert különbségük tartotta fenn ezt a kettős elnevezést. Sylvesternél még két további igenem is van: álszenvedő és közös nemű.

igéket, még leginkább a létige paradigmájával számoltak annak rendhagyó ragozása miatt. Mai szemmel e latin grammatikai keretben az A-igeragozás használatának teljes leírása vált lehetetlenné, hiszen az A-paradigma az a „befogadó” igeragozási sor, amelyik szerint a következő többféle szemantikájú igék egyaránt ragozhatók: a cselekvő ágensű tárgyas (pl. *néz*), a cselekvő tárgyatlan (pl. *jár*) és a nem cselekvő tárgyatlan (pl. *pirul*) igék.

A héber nyelvvel vont párhuzam már nem jelentett ilyen egyértelmű hátrányt. A héber mint a magyarhoz hasonlóan agglutináló, határozott névelőt is ismerő, „napkeleti” nyelv a latin nyelv szemléleti súlypontjaitól eltérő, termékeny perspektívát hozott be a magyar nyelvnek az addig döntően a latin (azaz „napnyugati”) nyelven alapuló tárgyalásmódjába. A hét héber „igetörzs” jelentésbeli különbözőségéhez,³ a héber névmási affixumokhoz fogható hasonlóságok kontrasztív indíttatású megkeresése a magyar nyelv további nyelvsajátos vonásainak felismeréséhez vezeték a korai nyelvtanírókat. A 18. század végétől pedig a magyar mint értéként felismert nemzeti nyelv azt is jelentette, hogy a magyar nyelvtan leírásai magyar nyelven születtek meg, vagy legalább is a latin nyelvűek mellett magyarul is születik nyelvészeti munka, mint pl. Versegly Ferenc esetében (1816, 1818). Bár nyelvtanainkban még tetten érhető az idegen nyelvi minták használata, de a leírás fogalmait, kategóriáit is tágítani vagy alakítani igyekeztek a magyar nyelv természete szerint. Verseglynek például sikerült a latin esetrendszer meghaladó magyar névszói eseteket felállítania. A lényegi, tartalmi nyelvleírás szempontján túl a nyelvtaníróknak szembesülniük kellett a specifikusan magyar nyelvi jelenség néven nevezésével is és a magyar terminológia kialakításával is.

Számszerűen kettőnél mindig több ragozási osztály jelenik meg a korai nyelvtanokban. Elsősorban a latin négy konjugációja miatt, másodsorban az A- és B-paradigmán felül még megjelenik a szenvedő igék paradigmája is. A szenvedő igealak – és a műveltető szerkezet is – a 16. és 17. század magyar nyelvűségében jóval elterjedtebb lehetett, mint a mai beszélt nyelvben, amelyből szinte teljesen kiveszett. Így a műveltető és a szenvedő szerkezet is paradigmákként jelentek meg a két alapvető igeragozási sor mellett.

A teljes Újszövetség első magyar fordítója, Sylvester János már határozottan felismerte az anyanyelv fontosságát nemcsak a bibliai szövegek megértésében, hanem az idegen nyelvek oktatásában is: a latin nyelv ismertetése közben széles körre kiterjesztette a magyar nyelvvel kapcsolatos vizsgálatát *GRAMMATICA HUNGAROLATINA* című, 1539-ben megjelent munkájában. Sylvester nem volt járatlan a magyar nyelv összehasonlításában. (Grammatikáját megelőzően közreműködött Hegendorf Kristóf latin nyelvtanában és Heyden Sebald többnyelvű beszélgetésgyűjteményében is.) Bár ő is latin és héber mintákat használt, az előbbit a névszói esetrendszer, az utóbbit a névmások kifejtésében, de fordítói tevékenysége révén bizonyosan szembesült a magyarban meglévő, ám a forrásnyelvekben nem fellelhető vagy másképpen meglévő grammatikai eszközökkel. Ezt jól mutatja az, amit a névelőről ír:

„A névelő nyelvünkben az *az* szócska, minden nemben és számban, s nem lehet ragozni, ugyanis ami ragozható, az a névmás. Kicsi a névelő, de nagy méltóságot és szép ragyogást ad a beszédnek, ha helyesen használjuk. Miként a görögben, így a mi nyelvünkben is a névelőnek megvan a maga helye” (Sylvester 1989, 33)

Annak ellenére, hogy ő első ismert nyelvtanunk szerzője (minthogy Janus Pannonius nyelvtanának létéről csak közvetett forrásaink vannak), aki csak idegen nyelvtanokra támaszkodhatott, fel tudta ismerni a magyar igeragozások alapvető másságát a szent nyelvek igeragozásaihoz képest. Sylvester három szöveghelyen is foglalkozik a paradigmák elhatárolásával (I–III.). A latinból ismert végződést „*rectum*”, a csak magyarban lévőket

³ A *qual*, *nifal*, *piél*, *pual*, *hifil*, *hofal*, *hitpaél* – sorrendben: aktív (cselekvő), reflexív (visszaható), intenzív (gyakorító), a *piél* passzív megfelelője, kauzatív (okozó, műveltető), a *hifil* passzív megfelelője, intenzív reciprok (kölesönös) – héber igerörzsekre a régi nyelvtanírók hivatkoznak is.

„obliquum” elnevezéssel illette, és e kettős hangi megkülönböztetést tette meg – de a héberre hivatkozva – a magyar igeragozási osztályok elkülönítésének alapjául. Ezt írja:

„... mi is igen könnyen szétválaszthatjuk anyanyelvünkben a ragozásokat úgy, hogy legyen az az első igeragozás, amelyik a kijelentő mód egyes szám praeteritum perfectum harmadik személyben *á* rectumra végződik, a második az, amelyik ugyanebben a módban, számban, meghatározatlan időben, harmadik személyben *a* obliquumra végződik, a harmadik az, amelyik ugyanebben a módban, számban, időben, személyben *é* rectumra, a negyedik az, amelyik ismét ugyanebben a módban, számban, időben, személyben *e* obliquumra végződik” (Sylvester 1989, 53).

Mint látható, az igék meghatározott alakjának hangalaki megfigyelése vezet el a B- és A-igeragozások elkülönítéséhez. Az „*És monda az Isten*” bibliai példamondatról megjegyzi: „Ha ehhez a mondathoz az *azt* szócskát illeszted, első ragozásúvá változtatod át – *Azt monda*” (Sylvester 1989, 53). Mai megközelítésben Sylvester itteni (I.) igeragozási osztályai: 1. B- (rectum), veláris affixumú igék, 2. A- (obliquum), veláris affixumú igék, 3. B- (rectum), palatális affixumú igék és 4. A- (obliquum), palatális affixumú igék.⁴ Sylvester tehát mai értelemben is helytálló ragozási csoportokat különített el, hiszen az allomorfofok összevonása után B- és A-igeragozást kapunk.

Felismerte azt is, hogy az A- és B-ragozás lényege összefüggésben van a magyar mondatok szerkezetével is, de az előminták miatt szinte csodálkozik azon, hogy a magyarban az igéknek a hangji elhatárolása nem elsődleges (II.):

„Az igék ragozásában gondosan figyelje meg a gyermek, hogy anyanyelvünkben más és más mondat szerkezet mellett az igéket különbözőképpen ragozzuk. Ez csakis a cselekvő igéknél szokott megtörténni, és nem minden módban és időben. [...] Ha tehát veszel egy igét, akár abszolútan, akár tranzitívan, a más szavakkal alkotott különböző szerkezet során saját ragozása lesz, amely eltér az ugyanabba a ragozási rendbe tartozó többi igéétől. Ez a latin és a görög nyelvhasználatnál teljesen ellentétben történik, és nem csupán az egyik vagy a másik igeragozásban, hanem mindegyikben” (Sylvester 1989, 55).

Ezek után – azt igazolva, hogy az allomorfofok miatt előálló négy igeragozás valójában csak kettő – Sylvester a továbbiakban két igerendet közöl: *amo* abszolútan véve, azaz *szeretek*, és ehelyütt tér ki az implikatívusra is, ahol az A-igealakok sorába illeszti (*szeretlek*, *szerecc*, *szeret*); majd a tárgyesetben álló vagy tulajdonnévvel vagy harmadik személyű névmással összekapcsolódó ige (*amo*), melynek példázása nála *amo Petrum aut illum*, azaz *szeretem*, *szereted* stb. (Sylvester 1989, 56).

A további lapokon (III.) Sylvester paradigmaticusan mutatja be az igeragozásokat. A névmásokat héber mintára elkülönítette különállóakra (pronomen separatum) és toldott névmásokra (pronomen affixum). A pronomen affixumokat kiterjesztette a névmásokra és az igékre egyaránt, s valószínűleg ez segítette hozzá, hogy felismerje a birtokos személyjelek és a B-igeragozás személyragjainak hasonlóságát. Noha tévesen az eredményhatározó ragjai is bekerültek ebbe a toldalék-hasonlósági elgondolásba, az igeragokkal kapcsolatosan pontosan megfogalmazta a névmási eredetű ragok tárgyi szerepű személyekre utaló funkcióját:

„...a mi nyelvünkben a személyes névmások kitétele nélkül is kellően kifejezi a személyeket, s ez érvényes ennek a csoportnak az igéire is. Amikor ugyanis azt mondom, *szeretlek* vagy *szeretem*, akkor is tökéletesen pontosan beszélek, ha semmi mást nem teszek hozzá. Ezek az igék ugyanis jelölik a személyt is, a pronomen affixumok segítségével. Mivel ez a változatosság zűrzavart szülhetne, az igéket a saját rendjükbe osztottuk szét. Az első az abszolút igék ragozási mintája, a második a tárgyas igéké, a harmadik a szenvedő igéké, a negyedik a hiányos ragozású igéké” (Sylvester 1989, 56).

⁴ Az általam itt összegzett, pusztán az osztályozása menetét megvilágító sorrend fontos: Sylvester a B- és A-igeragozási osztály megállapítása után, azokon belül teszi meg a hangalaki elkülönítést.

A paradigmák illusztrációinak címei:

- (1) „abszolút formájú cselekvő igék” (*szeret, tanít, olvas, hallgat* A-ragozásban);
- (2) „tárgyas igék affixumokkal”, e helyütt az implikatívuszt felvéve az A-igealakok során belül, pl. *szeretlek, szeretsz, szeret* A-ragozással, és ugyanebben a második igerendben vannak a „tárgyas igék pronomen affixumokkal”: *szeretem (tanítom, olvasom, hallom), szereted, szereti* stb., B-igeragozással;
- (3) szenvedő;⁵
- (4) hiányos igék ragozása: *van, akar* (itt észreveszi az A- és B-ragozás lehetőségét).

Látható, hogy Sylvester ezen a szöveghelyen nem hangalaki, nem használati (mondatszerkezeti) alapon, hanem a latin minta szerint, de az igeragozásainkban szerepet kapó tárgyasság figyelembevételével osztályoz. E felosztásban a korábban abszolút igékkel együtt szereplő implikatívusz a második rendi tárgyas igék affixumos csoportjába kerül át az ugyancsak második rendi tárgyas, pronomen affixumos igék csoportjával együtt.

Végző soron Sylvester abszolút paradigmaként azonosította az A-igeragozást (ideértve az implikatívuszt is) és tárgyas paradigmaként a B-igeragozást (és ide is értve az implikatívuszt). A középkori grammatikai hagyomány szerinti, az igék vonzatkeretéből eredő abszolút és tranzitív (annak csak akkuzatívuszi vonzatára szűkített) megkülönböztetést felismerte a ragozási osztályokba sorolódás egyik tényezőjeként. De példái sokszor nem egyértelműek, mert az abszolút ragozásra éppúgy a *szeret (olvas, hallgat, tanít)* igét hozta intranszitiv használatban, mint a tárgyas ragozásnál tranzitív használatban. A cselekvő igéken belül viszont felismerte a tárgyatlan használatot. A bennfoglaló alakot vélhetően a *-lak* affixum miatt az A-igealakok morfémájával rokonítva egyszer az abszolút igék, máskor, a tárgyasság szempontjának érvényesülésekor az affixumos, de tárgyas igék sorába helyezi. Az A-paradigma egyszerre tárgyatlan (abszolút) és tárgyas (tranzitív) igékre alkalmazható használata azért nem tükröződik megfelelően nála, mert a tárgyatlan használatot tárgyas igével (*szeret*) és kontextus nélkül nem tudta illusztrálni. A funkciók bemutatása elsikkadt, a paradigmatis forma, a teljes mondatok és a kontextus hiánya kifejezetten gátolta a magyarsajátos ragozási sorok pontosabb kifejtésében és elkülönítésében.

Sylvester János nyelvtanával és a latin konjugációk paradigmatis bemutatásának örökségével a magyar nyelvtan- és tankönyvírói hagyományban máig hatóan meghonosodik és tartóssá válik a kétféle igeragozásnak a paradigmatis bemutatása. A paradigmatis bemutatás az igeragozások morfológiai felépítésére helyezi a hangsúlyt, és elfedi, utóbb pedig szinte megmagyarázhatatlanná teszi azt a szemantikai összetettséget, amely a kétféle igeragozás tárgyainak sokféleségében jelen van.

Sylvesternek azonban mégiscsak óriási érdeme, hogy felfedezte, elkülönítette a latin leírása közben anyanyelvünknek bizonyos mondatszerkezethez, tárgyi formákhoz köthető paradigmákba rendezett igealakjait. Csaknem teljes szemantikai összetettségükben érzékelt paradigmáinkat. Az implikatívusz Sylvesternél végző soron eldöntetlen helye pedig előrevetíti a későbbi nyelvtaníróknál jelentkező dilemmát, hogy a bennfoglaló alak 2. személyű tárgya inkább a „határozatlan” vagy a „határozott” tárgyak körébe tartozik-e.

Szenczi Molnár Albert 1610-es munkája, a *NOVAE GRAMMATICAE UNGARICAE LIBRI DUO* az igeragozások elhatárolásában Sylvesterhez hasonlóan törekedett a hangtani alapú megkülönböztetésre. Felismerve az ige- és névszóragok veláris vagy palatális jellegét, elkülönítette a *-nak* és *-nek* sorú igeragozást. A két igeragozási típust a T/3. személyű A-

⁵ Sylvester felismerte azt, hogy a szenvedő igéknek nincsen B-ragozásuk, szemben a cselekvőknel látott A- és B-igeragozással: „A szenvedő igéket anyanyelvünkben a második rendbe tartozó tárgyas igéből képezzük [...] a szenvedő igeragozásban nincsen meg az a változatosság, ami a cselekvő igeragozást jellemezte. A szenvedő ragozás ugyanis egységes” (Sylvester 1989, 63).

igealak ragjával nevezte meg. (A névszóragozásnál a dativus *-nAk* veláris/palatális változata jelentette a hasonló felosztási alapot.) Másrésztől azonban kijelenti, hogy „A magyar igék alapalakja a jelen idejű egyes szám harmadik személy.” A paradigmákat is e megállapítás szellemében sorolja fel, első helyre téve az E/3. személyt:

<i>-nak</i>	<i>-nek</i>
3 lát, <i>videt</i>	3 kér, <i>petit</i>
2 látsz, <i>vides</i>	2 kérsz, <i>petis</i>
1 látok, <i>video</i>	1 kérlek et kérek
<i>et látlak, video te, vel vos</i>	<i>et kérlek, peto te vel vos</i>

A felsorolásnak ez a rendje valóban jól illusztrálja a magyarban azt, hogy a morfológiai tő az E/3. személyű A-igealak.⁶ Szenczi ezen a hangalaki felosztáson belül megkülönböztette még az 1. konjugációt a(z első) cselekvő A-igékre és a második cselekvőjű (azaz műveltető) A-igékre, a 2. konjugációt a(z első) cselekvő B-igékre és a második cselekvőjű (azaz műveltető) B-igékre, és 3. konjugációként a csak A-ragozású szenvedő igeragozást határozta el.

Szenczi Molnár Albert indirekt (*indirectum*) és direkt (*directum*) paradigmáknak nevezte az A- és a B-igeragozásokat. Mint írta: „Az indirekt ige cselekvése nem irányul névelővel vagy birtokos esettel vagy birtokos todalékos (*notatam*) és megjelölt (*demonstratam*) dologra vagy személyre” (Szenczi 2004, 201). Vagyis bizonyos grammatikai eszközök jelölte tárgyra nem-irányulás és ilyen tárgyra irányulás (*dirigitur*) mentén különítette el a két igeragozást. A műszóban a közvetett (*indirect*) és a közvetlen (*direct*) jelentés kap szerepet.

Szenczi is szembeállítja az abszolút és a tranzitív igéket az igék körében: „önmagában értelme van”, mondja az előbbiekre, és „másra hat át”, írja le az utóbbiakat (Szenczi 2004, 203). Szenczi több ponton is túllépi a latin séma okozta merev rendszert, mert bár a semleges igéket a latinban tárgyatlannak tekintik, ő felfedezi a magyarban azokat a példákat, ahol „semleges” ige (ahogy ő nevezi ezeket a voltaképpen cselekvő intranszitiv igéket), például a *megy, jár, fut*, tárgyat vehet magához (*utat jár*), különösen akkor, ha „összetételbe” kerül (azaz igekötős lesz: *megüli*). Ezeket a cselekvő igéket azért tekinti ő is semlegesnek, mert a cselekvő kategóriát tárgyasnak fogták fel a korban, a cselekvő tárgyatlan igéket pedig csak a neutrumban tudták értelmezni. Szenczi felfedezte a latin ellenében a magyarban lehetséges képzéseket: bár a latinban a (tárgyasnak tekintett) cselekvőből képzett műveltető forma a szenvedő konstrukció alapja, „néhányik semleges igéből” (azaz cselekvő tárgyatlanból: *jár, ül*) is lehet a magyarban második cselekvő, azaz műveltető igét képezni: *járát, ültet*). Szenczinél a magyar igék sajátosságaival a semleges ige fogalma tágul, de nem jut el annak felismeréséhez, hogy a magyarban nemcsak cselekvő (és tranzitív) igék vannak, hanem cselekvő tárgyatlanok is. Így az sem lesz nyilvánvalóvá, hogy nyelvünkben tárgyatlan cselekvő és tárgyatlan nem cselekvő igék egyaránt ragozhatók az A-paradigma szerint.

Szenczi Molnár Albert műszavai több értelmezés felé nyitnak utat. Az elnevezések egyrészt vélhetően azt jelentik, hogy a B-igeragozású alak közvetlenül (direkt módon) utal tárgyára, míg az A-igealaknál a tárgy odaértése nem direkt, függ az ige tárgyasságától. Másrészt felmerülhet a terminusoknak egy másik ismert jelentése is. A természetes nyelvekben előfordul egyes beszédmódokban és ezek grammatikai kifejező eszközeiben az információ forrására történő utalás (a jakobsoni *evidentialis* kategóriája): közvetlen beszédmód az, ahol a beszélő direkt módon bírja az információt (pl. saját észlelés révén), míg az indirekt beszédmódban az információhoz való hozzáférés áttételes (pl. hallomás, irreális modalitás). A harmadik feltevés Szenczi műszavaival kapcsolatosan irreleváns: az indirekt tárgy mint *Beneficiens* és a direkt tárgy mint *Páciens* dichotómiája. Nem világos, hogy az

⁶ Az igeragozások felsorolási sorrendje Sylvesternél még a B-ragozással kezdődik. Szenczinél már az A-igeragozás elsődlegessége jelenik meg: a többféle személyű tárgyat ez implikálja, és morfológiája is alapvetőbb.

igeragozásokat miért így nevezte el, ugyanakkor Kövesdi Pál is később ezt használta nyelvtanában. Sylvestertől eltérően azonban Szenczi oppozícióban fejezte ki az igeragozások lényegét.

Komáromi Csipkés György, aki héber nyelvtant is írt, 1655-ös HUNGARIA ILLUSTRATA című munkájában a héberhez hasonlítja a magyar igéket. Az ige ragozását ugyanis bizonyos toldalékok illesztésében látja. Ebből következően nagy figyelmet fordít a lehetséges igei toldalékok tárházára, és Sylvesterhez hasonlóan ő sem mulasztja el a toldott névmásokat meglátni a B-igeragozás végződéseiben. A lehetséges igei toldalékokra fordított figyelme arra készíti, hogy nemcsak az igeragozási típusokat térképezi fel, hanem az igéket képzőik és tárgyasságuk szerint is. A szerző kilenc igeragozási osztályt állapít meg. 1. Veláris toldalékú B-ragozás. 2. Veláris toldalékú ikes ragozás. 3. Palatális toldalékú B-ragozás. 4. Palatális toldalékú ikes ragozás. 5. Palatális bennfoglaló forma (-*lek*) 6. Veláris implikatívuszi forma (-*lak*). 7. Veláris toldalékú A-ragozás. 8. Palatális toldalékú A-ragozás. 9. A külön ragozású létige. Az első nyolc osztályról még megjegyzi, hogy „... nem kétséges, hogy ez a nyolc össze is vonható négy párba” (Komáromi 2008, 191).

Érdekes az összevonását elemezni: veláris B- és veláris ikes igék (első pár), palatális B- és palatális ikes igék (második pár), a -*lak*/*lek* (harmadik pár), veláris és palatális A-ragozású igék (negyedik pár). Ebben a párosításban az a figyelemre méltó, hogy összetartozóbbnak, egy párt alkotónak véli a 1. *tanulom*–*gondolkodom*, 2. *szeretem*–*eszem*, 3. *kérlek*–*várlak*, 4. *tanulok*–*kérek* alakpárokkal illusztrált igeragozásokat. Az első két pár a hangrendi azonosságon túl (amit az A-igeragozásnál és az implikatívuszi allomorfoknál figyelmen kívül hagy), az E/1. személyű B- és ikes igék azonos igeragján alapul, mintha a B-igeragozás és az ikes ragozás összetartozna. (Ma ugyanis morfológiailag az A-igeragozáshoz hasonlít az ikes paradigma, de E/1. személyű alakja a B-igék E/1. alakjával esik egybe.) Komáromi az igeragozási osztályok paradigmatiszerezésében is a B-igeragozás és ikes ragozás egymás mellé helyezésével él. Nyelvtanában elődeihez hasonlóan alapvetően négy konjugációba összevonható kilenc ragozást állított fel. Az A- és B-paradigmáknak sem a funkciójára, sem a használatára nézvést semmiféle támpontot nem adott; főképpen hangrendi, hangváltozási kitételekre vállalkozott, de azokra sem szisztematikusan.

Komáromi egy hosszabb részben a *ver* igének különböző toldalékok (képzők, ragok) lehetséges kombinációjából nyolcvanféle alakját vezeti le. Ez a nyolcvan alak ráadásul csak a jelen időre vonatkozik. A kreatív agglutinatív kombinatorika meggyőző példái, jóllehet az alakok többsége logikailag eleve és a mai nyelvhasználatban is képtelen jelentést hordoz, mindamelllett, hogy pl. az egy magyar szót kilenc latinnal megfogalmazó fordítás jól illusztrálja a magyar nyelv szintetikus jellegét: Pl. „24. *veródtethetem*, possum causari ab aliquo, ut verberer, apud me, sine verberante externo” C. Vladár Zsuzsa fordításában: „valami azt okozhatja, hogy külső verő hatás nélkül saját magamtól verődjem” (Komáromi 2008, 229).

Pereszlényi Pál GRAMMATICAE LINGVAE UNGARICAE című 1682-es munkája (Pereszlényi 2006) a korábbiakhoz hasonlóan négy igeragozást különböztet meg, mondván:

„Ragozás négy van, mivel a módok, idők, személyek és számok szerinti igeragozásnak csak négyféle változata lehet. Az első a cselekvő határozatlan igéké (*verborum activorum indeterminatorum*), ide tartozik sok semleges tárgyias és tárgyatlan ige is. Ezt vesszük első ragozásnak, mivel ezt nem képezzük másikból, viszont belőle képezzük a másodikat és harmadikat. A második a valamilyen dolog tekintetében meghatározott (*altera est activorum, ad certam rem determinatorum*) cselekvő igéké. A harmadik a szenvedőké. A negyedik azoké a semlegeseké, melyeknek az egyes szám harmadik személye *ikre* végződik” (Pereszlényi 2006, 187).

Mint látható, jelentős elmozdulás történt a latin igenemek magyar nyelvre történő alkalmazásában. Pereszlényi kimondja azt a régen érlelődő megfigyelést, hogy az A-igeragozás szerint ragozandó sok tárgyatlan (mint ő mondja: *semleges*) ige. A jezsuita atya „Az igék különböző jelentéseiről” című részben (Pereszlényi 2006: 267–269) ki is fejti azt a már magyar nyelvre átértelmezett *semleges* ige fogalmat, miszerint a neutrumhoz tárgyas igék is tartoznak: „A latinokhoz hasonlóan a magyaroknál is az igéknek különféle jelentései vannak, ezekből a következőket érdemes tudni [...] *Semlegesek*, melyekből nem lesznek szenvedők. Ezek egy része cselekvő, és ezért tárgyas jelentésű, mint *Sok urakat szolgálsz*, *Multis Dominis servis*. Más részük tárgyatlan, mint *Hevülök*, *Aestuo*; *Futok*, *Curro*.” Példái alapján látható, hogy a voltaképpeni cselekvő tárgyatlan igéket intranszitiv voltuk miatt még mindig a neutrumban értelmezi, ám a *hevülök* igével már-már a mai mediális igék körének mintapéldáját nyújtja.

Pereszlényi táblázatokba szedve közli a paradigmákra jellemző szuffixumokat, alosztályokban különítve el a veláris és palatális toldalékokat. Itt alkalmazott ragozási példái még mind a szokásos tárgyas igék (*szeret*, *lát*). Az A-igeragozás „első személyeinek másik módjaként” említi az implikatívuszt.

Pereszlényi az oppozícióra, mégpedig a határozott/határozatlan oppozícióra épülő terminológiát használja. Fogalmazásmódjából kitűnik, hogy a tárgyak határozott vagy határozatlan voltának ígét meghatározó tulajdonsága válik az ő elgondolásában központivá. Szemléletének kiindulópontja már nem az „igealak határozottsága”, mint Szenczinél, ahol az „ige irányul” (*dirigitur*), hanem az úgynevezett „tárgyhatározottság”. Más szóval Pereszlényi Pál egyeztetésként, az igének a határozott vagy határozatlan tárggyal történő egyeztetéseként tárgyalja a paradigmák közti választást, amit a különféle paradigmákhoz köthető határozott vagy határozatlan tárgytípusok pontokba szedett felsorolása is megmutat (Pereszlényi 2006, 227).

Kövesdi Pál 1686-os *ELEMENTA LINGVAE HUNGARICAE* című művében Szenczihez hasonlóan *Paradigma Verbi Indirecti* (A-igeragozás) és *Paradigma Verbi Directi* (B-igeragozás) elnevezéseket használ, amelyekben belül ő is megkülönbözteti a hangtanilag palatális és veláris toldalékolású ragozásokat.⁷

Pereszlényi Pálnál jelennek meg legelőször a határozatlan és határozott igeragozás mint elnevezések. A műszavak arra utalnak, hogy az A-igealakok határozatlan, a B-igealakok határozott tárggyal járnak együtt. Szenczinél és Pereszlényinél a paradigmák terminológiája úgy van kialakítva, hogy a két igeragozást közös alapon vetik össze és nevezik el: *indirekt/direkt*, illetve *határozatlan/határozott* (*indeterminált/determinált*).

Az eddig áttekintett nyelvtanok esetében is már körvonalazódik a két igeragozási sor megnevezésének és mibenlétének dilemmája. Sylvester abszolútnak tekinti az A-paradigmát, mert itt fordul elő a tárgyatlan használat, ám az ezzel szembeállított tárgyas elnevezés mégis félrevezető, hiszen az A-paradigma tárgyas igeragozás is (nem csupán abszolút). Szenczi Molnár Albert a tárgyasságot vagy határozottságot nem foglalja bele azokba az elnevezésekbe, amelyeknek az értelmét ugyanakkor nem fejtette ki (*indirekt/direkt*). Ugyanígy Pereszlényi is azonos alapon veti össze az igeragozásokat, de ő már egyértelműen a tárgy határozott vagy határozatlan voltát emeli be az elnevezésbe. Kövesdi Pál aztán megint a Szenczi-féle *indirekt/direkt* ellentéppárhoz folyamodik a paradigmák elnevezésekor.

Az implikatívusz helyéről elmondható, hogy a régi nyelvtanírók vagy teljesen különálló alakként említik, vagy pedig többnyire az A-paradigmához közel álló alakként sorolják fel. Később számos nyelvész a B-paradigmához sorolja mint határozott tárggyal együtt járó

⁷ „IV. Indirectum est, cuius actio non dirigitur in rem, vel personam Pronomine Demonstrativo, aut Possesivo aliquo circumscriptam.” „V. Directum est, cuius actio dirigitur in rem, vel Personam Pronomine Demonstrativo: hic, is, ille, ipse, aut Possesivo: meus, tuus, nocter, vester, circumscriptam út: Lego hunc librum, olvasom ezt a könyvet etc. Terminatio huins venit ex Suffixis” (Toldy 1866, 563).

alakot, például Riedl Szende az 1858-as, Bécsben megjelent MAGYARISCHE GRAMMATIK-ban, de igen lényeges, hogy továbbra is számos A-paradigmába sorolás is van, mint pl. Fogarasinál.

Rosenbacher Ferenc KISDEDEKHEZ ALKALMAZTATOTT MAGYAR GRAMMATIKA című, 1792-ben (Besztercebányán) megjelent, az oktatási szempontokat is figyelembe vevő munkájában észrevételezi, hogy a magyar nyelvben vannak „határozatlan” és „határozott” igék, valamint felsorol egyes igealakok mellett „jelen” lévő és ezzel szemben „alattomban” lévő (ma úgy mondhatnánk: implicit) tárgyakat (Rosenbacher 1792, 86–87). Felismeri ő is a *-lAk* alakot, és kiemeli a jelen idő 3. személyét mint „gyökér” személyt, „persona radicalist”, amely az „igehajlásnak fundamentoma” (Rosenbacher 1792, 93).

1792-ben adták ki Pesten Vályi András FUNDAMENTAM LINGVAM UNGARIACAM című, egyértelműen az iskolai nyelvtanítás céljait is szolgáló latin és német közvetítő nyelvű munkáját. Vályi az igéknek két fajtáját ismeri fel a használatban: „indefinite” (*látok, nézek*) és „definite” (*látom, nézem*). Észreveszi azt is, hogy pl. *állom, sírom* alakok nincsenek, vagyis a tárgyatlan igék „definite” használata nem jó, kivéve olyan formában, mint „elállom az utadat”, „ki sírám magamat a’ temetésen” (Vályi 1792, 19). Vályi más műszókkal a Pereszlényi által kijelölt tárgyhatározottsági oppozíciót alkalmazza az igealakok leírásában.

Mindössze egy évvel később jelenik meg a magyar nyelvnek a latin mintára leírt számbavételével szakítani szándékozó, de még latin nyelven írt magyar grammatika Verseghy Ferenc tollából (Verseghy 1793/1999): BEVEZETÉS A MAGYAR NYELV TÖRVÉNYEIBE, AMELY ADELUNG RENDSZERE, NEMKÜLÖNBEN A KELETI NYELVEK SZELLEME, VALAMINT A TISZAI ÉS AZ ERDÉLYI NYELVJÁRÁS ALAPJÁN KÉSZÜLT. Verseghy Ferenc jól közelített egy egzaktabb magyar nyelvleírás felé, eltalálta a magyar névszói esetek számát is, noha nyelvleíró szemléletében még helyet kapott a magyar és héber nyelv vélt rokonsága. A szépíróként is tevékenykedő szerző már egy nem preskriptív nyelvész magatartást is kijelölt, még ha maga többször is előírt bizonyos formákat nyelvtanaiban.⁸ A fenti mű 1999-ben megjelent magyar fordításában a szerző „az igeragozásnak kettős alakjáról” beszél: alanyi vagy általános és tárgyas, azaz toldalékos (Verseghy 1999, 45). A B-ragozású igeragokkal és a birtokos jelölésével kapcsolatban Verseghy kifejti, hogy a magyar nyelv „ragok révén rámutat az alany cselekvésének tárgyára” (1999, 13). Fontos Verseghynek e helyütt a magyarázatban megfigyelhető szóhasználata, mely szerint a rag (nem utal vagy jelöl, hanem) rámutat a tárgyra.⁹ Más szóval deixist, hallgatói figyelemirányítást, kommunikációs értelmet tulajdonít e toldalékoknak. A ’mutatás’ szókép téri kapcsolatot von a tárgy és az ige közé. Az 1816-ban latinul megjelent ANALYTICAE INSTITUTIONUM LINGVAE HUNGARICAE. PARS I. ETYMOLOGIA LINGVAE HUNGARICAE című könyvében a ragozott igealakokkal kapcsolatban „forma planá”-ról és „forma demonstratívá”-ról beszél. Az előbbi az A-igeragozás: *vonok, lelek*, az utóbbi a B-igeragozás alakja: *vonom, lelem* (Verseghy 1816, 347). Ide sorolja az implikatívuszt is.

Verseghy itt is, mint korábban, és a két évvel későbbi MAGYAR GRAMMATIKA AVVAGY NYELVTUDOMÁNY című könyvében megismétli a B-igékkel kapcsolatos terminológiát: a B-igealak „mutató forma”, míg az A-igealakot, amely maga az ige (az ige törzse, alapja), „törzsökös formá”-nak nevezi (Verseghy 1818, 229). Az A-igealakot a fő-jelleg révén nevezi el, a B-igealakot mutatónak, latin nyelvtanában „demonstratív”-nak nevezi, mint ami rámutat a tárgyra (hasonlóképpen, ahogyan a mutató névmás hangalakja révén a közel–távol viszonylatban rámutat a névmási tartalom minőségére). Szenczi Molnár Albert is a

⁸ Tőle származik a következő híres szöveghely is: „A grammatikus ugyanis nem ura, csak tolmácsa a nyelvnek, ezért az ilyen jellegzetességeket csupán jelezheti, de nem kényszerítheti az egész nemzetre” (Verseghy 1793/1999, 33).

⁹ Bizonyos keleti nyelvek nyomán Verseghy a B-ragozás ragjait, a birtokos személyjeleket és a felszólítást „nyomósító változás”-nak tartja, amelyek „a hallgató figyelmét erőteljesebben hívják fel a parancsra, a tárgyra vagy a dolog birtokosára” (Verseghy 1793/1999, 13).

demonstratívakkal fordította latinra a „láttya” alakot: *videt hoc vel illud*. Ahogy Verseghy kifejti: „A magyar ragasztékok, melyek mindezeket kifejezik, kétfélék; „a’ törzsökösök tudni illik, és a’ mutatók, melyek amazoktól az értelemre nézve abban különböznek, hogy a’ szenvedő tárgyra mutatnak, és így az ígének szenvedőjét ... szinte magokban foglalják, mint *írom már a levelet*, hol ezen íge *írom* a’ tudvalevő levélre mutat. Ellenben az *írok* ígének illy ereje nincsen, mert e’ mondásban *levelet írok* nem mutat tudva lévő, bizonyos és meghatározott levélre” (Verseghy 1818, 229). Verseghy szerint tudva lévő, azaz ismert tárgyra mutat rá a mutató formájú ige. A tárgyra mutatást az ige a törzsökös formától különböző ragjai révén éri el. Már nem a szokványos négy konjugációt feltételezi.

1799-ben Gyarmathy Sámuel latin nyelven írott AFFINITAS-ában (Gyarmathy 1799/1999) határozatlan és határozott igéket említ: *fogom* (valamilyen meghatározott személyt [tárgyat] fogok; *fogok* (valamilyen meghatározatlan fogok).

Fogarasi János 1843-as nyelvтанát azért érdemes megemlíteni, mert világosan megfogalmazta a kétféle igeragozás együvé tartozását. Kiemelte, hogy igéink nagy része mindkét ragozás szerint ragozható, és hogy ekképpen a ragozások ugyanazon ígének különböző alternatívái, valamiféle „állapotai”: „Mínthogy azonban legtöbb esetben ugyanazon ígék (t. i. a tárgyra ható ígék) használnak határozottan avagy nem határozottan: tehát ezen állapotok azonégy ígének csak különböző formáit teszik s az ígék határozott vagy határozatlan állapotban avagy formában lenni mondatnak” (Fogarasi 1843, 199). Érdekes Fogarasi megfogalmazásában, hogy a „határozatlan” formát főntebb mint „nem határozott”-at fogalmazza át. Ez a határozottság elsőbbségére utal, régi nyelvтанíróink némelyike is, pl. Syvester, a B-ragozást tette a felsorolása első helyére.

A Magyar Tudós Társaság 1846-os nyelvтана „határozatlan” és „határozott” és ikes vagy középragozási mintáról beszél (1846, 98, 208, 215). Ez a nyelvтан a mediális igéket kizárólag az ikes ígékkel azonosítja. A ragozási minták alapja ebben a nyelvтанban morfológiai természetű, vagyis a személyragok: „Az ígének három külön alak szerinti ragozása a’ személyragokon alapszik...” Meggyőzően azonban csak a B-igeragozás ragjait tudja elkülöníteni személyes névmási eredetükkel. A morfológiai magyarázat mellett a tárggyal való kapcsolatban látják a szerzők a ragozási minták különbözőségének alapját: „Az ígék’ alakja az általok vonzott tárgyeseti ragú névtől függ, akár legyen ez nyilván kitéve, akár pedig csak alattomban értessék.” Mint látható, ebben a korban már elterjedt terminológiává vált a határozatlan/határozott oppozíció, s ebben az elnevezésben a tárgy jellege a mérvadó.

Riedl Szende a „Van-e elfogadható alapja az ik-es ígék külön ragozásának?” című cikke (Riedl 1873) mindenekelőtt már annak a nyelvтанítástól függetlenedő, önállósodó, magyarul írott nyelvészeti diskurzusnak a kiteljesedését jelzi, ahol a nyelvi problémák nyelvészeti értelemben merülnek fel. Riedl Révai Miklóst kárhoztatja, hogy a határozatlan és határozott igeragozás ellentétpárt megállapította (Riedl 1873, 17). Riedl nem veszi figyelembe, hogy már Pereszlényi is „*forma indeterminatáról*” és „*forma determinatáról*” beszélt. Az ikes ragozás helyét megállapítani szándékozó Riedl „egyszerű” és „tárgyi” ragozás elnevezéseket javasol, azért, mert az egyszerű alakok csak az alanyt és az állítmányt foglalják magukban, míg a tárgyi alakok ezen túl még a tárgyra való vonatkozást is tartalmazzák. A műszavakat tekintve Riedl inkább a Sylvester – Lotz János csapáson halad, mert nem egy egyszerű oppozícióra épülő terminológiát javasol, noha e másmilyen elnevezéspár is a két paradigma vélt szembenállása miatt oppozíciót sejtet.

Simonyi Zsigmond természetszerűleg ekkor már magyar nyelven kifejtett TŰZETES MAGYAR NYELVTAN TÖRTÉNETI ALAPON című, 1895-ben megjelent munkájában a két igeragozásra a *tárgyatlan* (vagy *alanyi*) és a *tárgyas* (vagy *tárgyi*) elnevezéseket használja. Riedlhez hasonlóan az ikes alakokat az előbbi paradigmához tartozónak sorolja. A paradigmák elnevezéseinek nagyfokú bizonytalanságát már az is mutatja, hogy bár a tárgyasság tengelye mentén értelmezi az igealakokat, vagyis oppozíciójukra épít, de azért

zárójelben megadja a Riedlével azonos, aszimmetrikus elnevezéseket („alanyi”, „tárgyi”: Simonyi 1895, 588). A B-igealakokról Simonyi megjegyzi, hogy „A mi rendes tárgyas ragozásunk harmadik személyű tárgyra mutat” (Simonyi 1895, 605), és részletes példákat hoz a mordvinból, ahol a tárgyas ragozás a harmadik személynél sokkal kiterjedtebb.

A 20. századra az *alanyi* és *tárgyas ragozás* elnevezések váltak bevett műszókká a paradigmák jellemzésekor. MAGYAR TÖRTÉNETI MONDATTAN-ában Klemm Antal (1928, 122) is alanyi és tárgyas ragozásról ír. Ő elsősorban a tárgyas igeragozás todalékainak birtokos személyragú eredetét taglalja, és a *-t* tárgyragot a finnugor **tä* determináló elemre vezeti vissza. Okfejtése szerint a befejezett melléknévi igeneves jelzőjű, birtokos todalékú főnévből álló, történetileg alapvetőbb névszói állítmány értelmeződött át igei predikátummá: (Ím) *Nő főzte halam.* → (Egy) *nő főzte (a) halam(at).* Minthogy a magyarban csak a 3. személyű névszói állítmányban nincsen kopula („*Nyíl lőtte testvérem vagy*”), ezért csak 3. személyű tárgyat jelölhetnek a birtokos todalékokból eredő B-igeragozás ragjai (Szemben a vogullal, ahol ugyanazok a személyragok használatosak az 1. és 2. személyű tárgyra, mint a 3. személyűekre.) Klemm definíciója szerint „logikailag” határozott tárgyak mellett használjuk a tárgyas igeragozást, a másik igeragozás a határozatlan tárgyakhoz kapcsolódik. Megjegyzi, hogy ez az elnevezés már megvolt Pereszlényinél, s Hunfalvy ajánlatára kezdték el a tárgyas igeragozásnak nevezni. Klemm Antal a „logikai” megkülönböztetést megemlíti a határozott tárgyakkal kapcsolatban is (ez is és a példamondatok is újra megjelennek majd Gombocznál is), miszerint: a B-igeragozást logikailag határozott tárgyak mellett használjuk. Igen nagyszámú példát is sorakoztat fel arra, amikor a beszélői szándékok grammatikailag határozott tárgy mellett mégis alanyi igeragozást tesznek lehetővé. Különösen a birtokos személyragos névszó mellett emeli ki, hogy logikai határozottságát milyen sok esetben kísérheti alanyi ragozású igealak (Klemm 1928, 123).

Klemm Antal seregnyi példáját történeti távlatból veszi, de számos közülük olyan „ingadozó” használatú alak, amelyet mai nyelvérzékünk képes elfogadni, és interpretálni tudja. Kevésbé szembeszökő, mégis meglehetősen figyelemreméltó, hogy az ingadozó használat inkább a B-igeragozásra jellemző. Még a stabilan B-igealakokkal járó tárgyi szerepű visszaható névmás is olyan átértelmezés alá eshet, amely A-igealakokkal jár (*Csak magunkat találsz ott*). Klemm Antal sok olyan, különösen a részelő értelemmel kapcsolatos példát említ, ahol a másfajta, a kanonikustól eltérő ragozási forma külön jelentéssel bír: *Én pármját nem tapasztalok vs. Én pármját nem tapasztalom.* Ezek az esetek arra a talán kevésbé nyilvánvaló tényre hívják fel a figyelmet, hogy a ragozások használata nem pusztán a tárgy típusának, még inkább határozottságának függvénye, hanem ugyancsak függ az értelemadó beszélői szándéktól is. Vagyis legalábbis az megkérdőjelezhető, hogy a határozott tárgy „váltja ki” a B-paradigmát, tehát az igealak oka a tárgy minősége (Bartos 2000). A „logikai” szemlélet a beszélői szándékot is elismeri az igealakot meghatározó okként.

Karácsony Sándor MAGYAR NYELVTAN TÁRSAS-LÉLEKTANI ALAPON című munkája 1938-ban jelent meg. Teljes körű magyar nyelvtannak íródott, noha több tekintetben rendhagyó grammatikáról van szó. A „nyelvi-terminológiai konszenzustól” elszakadó esszé (Havasréti 2008, 240) a nyelvészeti pozitivizmus módszerét mintegy átugorva tér vissza a humboldti nyelvleírás képszerű hagyományaihoz. Karácsony a nyelv nagy tömbjeiből (alá- és mellérendelés) kiindulva az egyre kisebb elemek felé haladva elemez. Természetesen kitér a kétféle igeragozásra, melyeket ő a kapcsolt tárgy minősége nyomán *határozatlan és határozott ragozásoknak* nevez:

„A magyar nyelv különbséget tesz határozatlan és határozott tárgy között. Ha az állítmánynak határozott a tárgya, határozott az alakja is. A határozott alak viszonyszavai mások, mint a határozatlan alakéi. Én is észreveszek, te is észreveszel, Pista is észrevesz egy hibát, a hibát viszont én észreveszem, te észreveszed, Pista... észreveszi. Ezt a különbséget csak ott teszi meg a magyar nyelv, ahol két eset lehetséges. Ha csak egy eset lehetséges, akkor határozatlan viszonyszót használ, pedig az az egy eset csak határozott eset lehet. Te engem nem láthatsz általában, határozatlanul, ha együtt beszélgetünk, csak határozottan láthatsz, mindenki mást láthatsz kétféleképpen (Pistát is), mégis így rajzolunk erről képeket:

Te (határozatlanul) látsz egy fiút és (határozottan) látod azt a fiút (Pistát), viszont (határozottan) látsz engem. Én is (határozatlan formában) lát-l-ak téged, pedig te az én látásomnak határozott tárgy vagy” (Karácsony 1938, 69).¹⁰

Simoncsics Péter, Karácsony szavainak értelmezője az aláhúzott szónál tollhibát vél felfedezni, éppen a kötőszavak értelmének fenntartása mellett szerinte ott a „határozatlan” szónak kellene szerepelnie (Simoncsics 2005, 16). Kövendi Dénes, Karácsony tanítványa és a karácsonyi nyelvtan szöveggondozója szerint nem elírás a vitatott szövegrész, mert ott nem a grammatikai (ti. ragozási) forma jelentését, hanem a beszédhelyzetből adódó jelentést hangsúlyozza a szerző. Ennek ellenére Simoncsics ragaszkodik a tollhibához és interpretációjához, miszerint Karácsony érdeme, hogy felismeri a magyar nyelv gazdaságos jellegét: „csak ott tesz különbséget határozott és határozatlan tárggyal járó igei paradigmái között, ahol két eset lehetséges, azaz a 3. személyben...” (Simoncsics 2005, 40). A vita tárgya voltaképpen az első és második személyű tárgyak határozottsági státusza: határozottak vagy határozatlanok-e.¹¹

A korábbi kronológiától eltérve megjegyezhető, hogy a 20. században nem kevés fejtörést okozott nyelvészeinknek ez a probléma. Még az 1999-es ÚJ MAGYAR NYELVTAN is „rejtélynek” nevezi az 1. és 2. személyű tárgyak határozatlan voltát, hiszen a beszédrésztvevőknél határozottabb személy a beszédhelyzetben aligha lehet (Kiefer 1999, 210). A vitatott karácsonyi szöveghely az 1. és 2. személyű tárgyról az eredeti közlésben, Simoncsics Péter korrekciójában, illetve Kövendi Dénesnek az eredetihez betűhíven ragaszkodó értelmezésben arról árulkodnak, hogy az 1. és 2. személyű (sokszor ki sem tett) névmási tárgyak paradigmatisztikus helyzetük (a hozzájuk kapcsolható ige morféma) miatt „határozatlanok”, de a beszédhelyzetben értelmezett minőségük alapján, vagy másként „logikailag” (a határozottsági prominenciájuk erős) határozott tárgynak tekinthetők. Határozatlanságuk formális eredője: egy paradigma formális interpretációjából ered. Határozottnak viszont szemantikai és pragmatikai alapon tekintjük őket, mert a beszédrésztvevő elemek (pl. *én, te*) tárgyi szerepben is (*engem, téged* mint a ráhatást elszenvedők) a határozottsági hierarchia csúcsán helyezkednek el.

Lotz János fiatalkori összefoglaló munkája, a DAS UNGARISCHE SPRACHSYSTEM 1939-ben jelent meg, mindössze egy évvel Karácsony nyelvtana után. A mű analitikus alapokra épülő grammatika, mely az egyre összetettebb nyelvi elemeket alapelemekből és alapkategóriákból szintetizálja. A magyar igei paradigmákat a németül író Lotz határozatlan (*Unbestimmte Form subjektiv*) és határozott (*Bestimmte Form objektiv*) ragozásoknak nevezi (Lotz 1939, 124). E nyelvtan érdekessége, hogy a bennfoglaló alakot (*-lak*) ekkor még Lotz határozott tárgyra utaló alaknak véli. Később, 1962-ben az A-paradigmába sorolja át az igeragozáson belüli oppozíciók elemzésével (tehát nem szemantikai szemszögből). Lotz az 1976-os

¹⁰ Nem magától értetődő Karácsonynak az a megállapítása, hogy „Ha az állítmánynak határozott a tárgya, határozott az alakja is,” sőt éppen az problematikus az E/1. és E/2. tárgyak esetében, hogy határozatlan igealak határozatlan vagy határozott tárgyat implikál-e. Az ingadozó alakok esetében sem magától értetődő az előbbi, az állítmány és tárgy közötti összefüggés.

¹¹ Minthogy nyelvtörténeti fejlemény, hogy szinkretikus igealakok fejezik ki a határozatlan 3. és az 1. és 2. személyű tárgyakat, paradigmatisztikus kényszerből az A-paradigma nem 3. személyű tárgyaira is vonatkoztatjuk a tárgy határozatlanságát. Karácsony ehelyütt az 1. és 2. személy külön, a 3. személyű tárggyal nem azonosan kezelendő voltára hívja fel a figyelmet.

SZONETTKOSZORÚ A NYELVRŐL címet viselő gyűjtemény egyik 1969-es írásában részletesen megvizsgálta, hogy a régi nyelvtanírók melyik ragozási sorhoz illesztik a bennfoglaló alakot (Lotz 1976, 82–83). Ekkor már kitért a ragozások elnevezésére, s ő maga az *általános és határozott* igeragozást javasolta: „Azt akarván kifejezésre juttatni ezzel, hogy a két osztály közt nincs párhuzamosság” (Lotz 1976, 367).¹² Fontos megállapítása ez Lotznak. Rávilágított a két igeragozás aszimmetriájára, amely aszimmetria nem egyszerűsíthető le egy egyszempontú oppozícióra: pl. határozatlan vs. határozott, indirekt vs. direkt, indefinite vs. definite. Az A-paradigma használatánál, mint Lotz kifejti, (1.) vagy nincs tárgyi vonatkozás, (2.) vagy a tárgy nem harmadik személyű, ha pedig harmadik személyű, akkor nem határozott. Ezzel szemben a B-paradigma használatakor (1.) van tárgyi vonatkozás, (2.) a tárgy harmadik személyű és határozott (Lotz: 1976, 180). Vagyis három tekintetben, három lényeges ponton, ráadásul egymásra épülő módon, a tárgyi vonatkozás meglétében, a személykategórián belül és határozottsági szempontból is eltér a két paradigma extenziója.

Gombocz Zoltán az 1949-ben SYNTAXIS címmel megjelent munkájában vezeti be a tárgy logikai határozottságának felfogását:

„A h a r m a d i k személyű tárgyra utaló tárgyas igealakot akkor használjuk, ha a tárgyszó határozott nem g r a m m a t i k a i, hanem l o g i k a i értelemben” (Gombocz 1949, 98).

A ’logikai’ minősítés a tárgyszó valóságvonatkozására utal, mint az alábbi szöveghelyen is: „A *várlak, kérlek* alakok tárgya mindig személyes névmás, tehát logikailag határozott” (Gombocz 1949, 98).

1961–62-ben jelent meg a Tompa József szerkesztette A MAI MAGYAR NYELV RENDSZERE című akadémiai nyelvtan. Leíró jellegénél fogva nem magyarázza, hanem inkább részletezően leírja az általa *alanyinak és tárgyasnak* nevezett ragozást. Különbségüket az eltérő személyragokból vezeti le: „Nyelvünk jellemző sajátossága, hogy a tárgyas igeragozás segítségével az igei személyragok nemcsak az alany személyére utalnak, hanem egyben a tárgyra is” (Tompa 1961, II. 157). Itt a bennfoglaló alak is a B-ragozás alá sorolódik. A B-ragozás használatára e nyelvtan a logikailag határozott tárgyat nevezi meg, és a logikailag határozott tárgyakat fel is sorolja. A logikailag határozatlan tárgyakhoz köti az alanyi ragozás használatát. E nyelvtan érdeme, hogy a magyar nyelvű szépirodalmi korpuszból vett példákkal megemlíti a B-ragozásnak a fentiekől eltérő funkcióban megjelenő eseteit: pl. *Adyt látják benne. Két könyvem elvitt*. Felhívja a figyelmet a logikailag határozott 1. és 2. személyű tárgyak melletti alanyi (határozatlan) igealakok használatának ellentmondására, és megemlíti számos ingadozó használatú esetet is: pl. *Lát mindnyájunkat*. vs. *Látja mindnyájunkat* (Tompa 1961, II. 159).

Korchmáros Valéria a *Néprajz és Nyelvtudomány* című kiadványban 1977-ben megjelent „A magyar igealakok funkcionális rendszere” című cikkében elméleti és történeti szempontokból tekintve, valamint írott nyelvi korpuszvizsgálatokból nyert eredményekre támaszkodva tárgyalta kétféle igeragozásunk mibenlétét. Sokatmondóak cikkének bevezető sorai:

„A magyar igék legsajátosabb morfológiai vonása a hagyományosan alanyinak és tárgyasnak nevezett ragozási rendszerek szembenállása. Nemcsak az alaktani leírásban elsőrendű osztályozási szempont a két paradigmásor párhuzamba állítása, hanem a szintaxisban is jelentős szerepet játszik használati szabályaik megállapítása a tárgyi bővítményt tartalmazó mondatokban” (M. Korchmáros 1977, 71).

¹² A két paradigma viszonylatában a kimondott vagy a kimondatlanul is vélt párhuzamosság és a vélt szembenállás emlegetése nem ritka a magyar nyelvészetben. (Vö. lentebb M. Korchmáros 1977, 71.)

A szerző megfogalmazásmódja – azonkívül, hogy a 20. században legelterjedtebbnek számító műszókat használja ragozásainkra – figyelemreméltó: beszámol egyrészt a kettős ragozási rendszer szembenállásáról, másrészt a párhuzamosságáról.¹³ E lehetséges párhuzamukat – mint látható volt az előbbiekben – Lotz János alapvetően megkérdőjelezte.

M. Korchmáros valóban másként is vélekedik igeragozásainkról, mint Lotz, cikke elején Lotzcal szemben azonnal az implikatívusz „tárgyas” volta mellett foglal állást. A szerző drámaszövegek dialógusait alapul véve korpuszvizsgálatot is folytatott az E/1. és E/2. számú névmási tárgy elmaradásáról (ahol az előbbi hiányzott a leggyakrabban). Az igealakok morfológiai rendszerétől elszakadva funkcionálisan szemlélte az igealakokat, és a nem egyértelmű tárgyú mondatokról (pl. *Tegnap János keresett*) kijelentette, hogy „az ilyen mondatok sosem lebegnek légüres térben, formájuk a beszédhelyzethez idomul, s mert legtöbbször egy hosszabb beszédmű láncszemét alkotják, szöveges előzményük vagy folytatásuk szükségképpen hozzájárul a megértéshez...” (M. Korchmáros 1977, 75).

M. Korchmáros az első a nyelvészek sorában, aki a morfológiai szempontú osztályozáson túllát, és megállapítja az A-igealakok diskurzuspragmatikai kötöttségét. Meglátása szerint az elmaradó E/1. és E/2. számú névmási tárgy „feltöltődhet” a kontextusból, az intertextusból és a szituációból is. Két egyéb meglepetéssel is szolgál tanulmánya. M. Korchmáros az udvarias nyelvhasználatú tárgyakat (*önt, magát, önöket, magukat*) második személyű tárgyaknak tekinti a cikkében erőteljesen megfigyelhető funkcionális szemlélet jegyében: U2. és TU2. (*ön, önök*). A B-igeragozást a 3. személyű, határozott tárgyakhoz kapcsolja a magyar leíró nyelvészet,¹⁴ tehát formálisan az U2. és TU2. mint tárgyak is 3. személyűek. A másik fontos észrevétele a szerzőnek az, hogy csak meghatározott szemantikájú igék körében kerülhet bele a kontextusból az E/1. és E/2. személyű tárgy az értelmezésbe, azaz bevonja az igejelentést mint a ragozások használatát vagy megértését alapvetően meghatározó tényezőt.

M. Korchmáros MONDATTAN-ában a B-paradigmát („tárgyas”) mint a határozott 3. személyű tárgyra utaló igealakok teljes rendszerét említi, és listaszerűen adta meg a határozott tárgyak definícióit (M. Korchmáros 1992, 82). Klemmhez hasonlóan azonban ő is oldalakon át sorolja a nyelvhasználatnak azokat az eseteit, amikor bár az előbbi definícióknak megfelelően határozottak a tárgyak, meghatározott jelentésváltozás következtében (pl. partitív értelemben) funkcionálisan „érvénytelenné” válik a tárgy határozottsága, és A-igealakot („alanyi”) használ a magyar beszélő (M. Korchmáros 1992, 83–87). Különösen fontos, amint felhívja a figyelmet az 1. és 2. személyű tárgy odaértésének a beszédhelyzettől való függésére vagy a két paradigma közti választásnak azokra az ingadozó eseteire, amikor voltaképpen a beszélői értelemadó szándéktól függ ugyanazon tárgy A- vagy B-igealak melletti használata: *Azt csinállok, amit akarok! De: Azt csinálom, amit szeretek.* (M. Korchmáros 1992, 84). A kétféle igeragozásnak a tárgytípusait, egészen a többféle tárgyhoz igazított ragozásáig részletezve, teljesebb körűen írja le a *Lépésenként magyarul* magyar mint idegen nyelvi tankönyvsorozathoz írt nyelvtani kézikönyvében (M. Korchmáros 2006).

Az anyanyelvi beszélők által írott nyelvtanoknak az igeragozási paradigmák értelmezésének a korábbiakban felvázolt terminológiai gyakorlatával radikálisan szakított

¹³ Formális konjugációk sokaságával bíró más nyelvekkel összehasonlítva a magyar nyelv igei paradigmáinak e gyér száma – kettő – az elsődleges oka annak, hogy az A- és B-igeragozás között azonnal adódik a párhuzam, illetve szembenállás mint kettejük közötti logikai viszony. A vélt szembenállás oka az lehet, hogy az A-paradigmánál lehetséges a tárgyatlan használat, míg a B-nél nem. Továbbá ha az A-paradigmában előfordul a tárgyi vonatkozás, akkor az lehet nem 3. személyű is tárgy is, míg a B-igeragozásnál a tárgyi vonatkozás mindig 3. személyű. Valamint ha 3. személyű a tárgyi vonatkozás az A-igeragozásnál, akkor az határozatlan igealakokkal jár, míg a B-paradigmában mindig határozottal. Konjugációink párhuzamosságának feltételezését elsődlegesen az motiválhatta, hogy mindkét igeragozásban egyaránt előfordulhat a tárgyas használat és a 3. személyű tárgy.

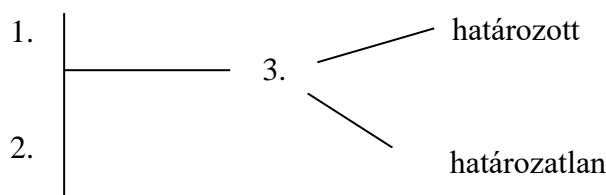
¹⁴ „Ezek a jelenlévő beszélgetőtárs(ak) nevét helyettesítik, s ennyiben 2. személyű funkciójuk van [...] Nyelvtani egyeztetés szempontjából azonban mind a 3. személyű személyes névmás egyenértékese...” (Tompá 1961, I. 240).

Daniel Mario Abondolo munkája, amely HUNGARIAN INFLECTIONAL MORPHOLOGY címmel jelent meg 1988-ban. Minden bizonnyal a magyar nyelvnek idegen nyelvként való szemlélete is hozzásegítette Abondolót ahhoz az eredeti és a nyelvhasználatban egyes számban igazolhatóan működő modellnek a felállításához, amelynek segítségével a kétféle igeragozást leírta. Ez a szemlélet azon a ponton érzékelhető leginkább, ahogyan a névmási, vagyis az 1. és 2. személyű tárgyakat szétválasztja modelljében a 3. személyűektől, és a ragozások e két csoport közötti megoszlását a modell eltérően interpretálja. Fordításban ugyanis a magyar A-igeragozás implikált névmási tárgyait külön szó jelöli (pl. az angolban): *me, you, him, her, it, them*. A modell egyik része ezekre a tárgyra vonatkozik. A modell másik része a 3. személyű nominális tárgyra (*egy fiút, a lányt*) vonatkozik.

Az új modell új terminológiát is jelent. Abondolo kiindulópontja a diskurzusrésztevők tengelye. Abondolo legelőször is a nyelvtani személyek entitásait akként jellemzi, hogy azok egyértelműsége fokozatos a beszélőtől a hallgatón át a 3. személyig, és ez az egyértelműség a beszédrésztevőktől a nem beszédrésztevők irányában ható hierarchiát is jelent:

1. → 2. → 3.

Daniel Abondolo csak a 3. személyben alkalmazza a határozott/határozatlan tárgy dichotómiáját:

Ezzel az új modellel igyekszik elszakadni az összes személykategóriában megjelenő tárgyra ráerőltetett hamis határozott/határozatlan dichotómiától. Az igeragozásokat leíró terminológiája érdekes módon azonban mégiscsak a dichotóm, de egyáltalán nem a határozott/határozatlan tárgy ellentétére alapoz. A nyelvhasználatban működő modelljében a véges igében inkorporált vagy implikált alanyi és tárgyi entításokat nem egyszerűen a toldalékokban kumuláns módon megjelenő személyekként kezeli, hanem feltárja ezeknek az entításoknak a viszonyát, annak belső szerkezetét a centripetális (A-igeragozás) és centrifugális (B-igeragozás) irányok segítségével. Minthogy a tárgyas predikátum cél típusú, jogos a tárgyas predikátum jelentésszerkezetével kapcsolatosan irányról beszélni (bár ezt maga a szerző nem fejti ki). Az irányokat az alanyi és a tárgyi személyek közti erő- vagy cselekvésátvitel képezi, vagy ahogyan Abondolo fogalmaz: “I will have recourse to the notion of point of origin, which always equals the subject person indicated by a given verb form” (Abondolo 1988, 89). Abondolo ezeket az irányokat akkor is megállapítja egy deiktikus kontextus alapján, amikor csak implicit, odaértett a tárgyi vonatkozás: “Verb forms which do not explicitly indicate the existence of an object automatically imply, according to the deictic context, an object or objects located at a point nearer the center than the point of origin, i.e. closer to ego” (Abondolo 1988, 90).

Abondolo tehát egy deiktikus kontextusra alapozza modelljét. A centripetális igealakok implicit módon utalnak a kiindulási ponttól, az alany személyétől alacsonyabb személyszámú tárgyra: *lát téged* vagy *engem, látsz engem*. A centrifugális alakok explicit módon mindig 3. személyű tárgyra utalnak: *látja, látod, látom*. Itt jegyzi meg a szerző, hogy az 1. személyű alanyú alakok 3. személyű tárgyra utaló alakja mellett létezik egy 2. személyű tárgyra utaló

külön igealak: *látlak*. Ez a centripetális és centrifugális ragozások mögötti iránymodell – bár Abondolo nem említi – a maga teljességében az egyes számra áll. (A T/1. és T/2. már nem csupán deiktikus középpontot jelentő alanyokból áll.) Valamint a modell részletesebben nem tér ki a 3. alanyi személyű és 3. tárgyi személyű igealakok oppozíciójára: pl. *lát egy mókust* vs. *látja a mókust*.

Rác Endre egyeztetésről szóló könyvében így határozza meg az egyeztetést: „Az egyeztetés a mondatnak (olykor a szövegnek) két tagja közt fennálló (s rendszerint a két tag koreferenciáján alapuló) szerkezeti vagy legalábbis szemantikai összefüggést mindkét tagon megjelöli, mégpedig azonos vagy rokon jelentésű morféimakkal...” (Rác 1991, 11). Ennek fényében igeragozásainkat is a jelenség körébe sorolja: „A határozottságbeli egyeztetés a tárgyias igei szerkezetben érvényesül: ha az irányító tag 3. személyű tárgy, ennek határozott vagy határozatlan volta szabja meg azt, hogy az igehez tárgyias vagy alanyi személyragot kell kapcsolni” (Rác 1991, 11).

Peter Sherwood felhasználja Daniel Abondolo modelljét a magyart idegen nyelvként tanító A CONCISE INTRODUCTION INTO HUNGARIAN című nyelvkönyvében (Sherwood 1996). Könyvében egyszerűen mint “*conjugation 1*” és “*conjugation 2*” hivatkozik nyelvünk két igeragozási sorára (Sherwood 1996, 45).

Generatív grammatikai keretben Bartos Huba is egyeztetésnek tartja a jelenséget: olyan szintaktikai műveletnek, ahol a tárgy szintaktikai kategóriájától függ, hogy megjelenik-e az igeen a tárgyi egyeztető (B-) toldalék (Bartos 2000, 759–760).

A Keszler Borbála által szerkesztett MAGYAR GRAMMATIKA (Kugler 2000, 109–110) szerint az általános személyragok funkciója az, hogy jelöljék az igealany számát és személyét, tárgyias ige esetén tárgyatlan használatú is lehet vagy 3. személyű határozatlan tárgy jelölője. A határozott személyragok funkciója pedig az igealany számának, személyének és a 3. személyű határozott tárgynak a jelölése, de utalhat lexémával nem jelölt, ismert tárgyra is.

4. Összegzés

A közelmúlthoz elérkezve már ebből a csaknem ötszáz évet átfogó műszótörténetből is kiviláglik, hogy közel sem egységes az igeragozásainkról vallott felfogás, sőt több eltérő felfogás él egymás mellett, az egymás ellentéteiként felfogott igei paradigmáktól az előbbieken említett pusztán számokkal megkülönböztetett konjugációkig.

Látható volt e vázlatos áttekintésből, hogy a kétféle igeragozásból adódik a két paradigma összehasonlításának kényszere, a köztük lévő párhuzamosság (tárgyasság) és a köztük lévő szembenállás (a tárgy minősége) tekintetében egyaránt. A szembenálláshoz a két paradigmához köthető 3. személyű tárgyak nagyfokú szemantikai különbözősége, az A-paradigma szerint ragozható tárgyatlan igeik és az A-paradigmában előforduló 1. és 2. személyű tárgyak is hozzájárulnak. A morfológiailag kiugróan jelölt hiányos ikes ragozás is az A-paradigma heterogenitásához járul hozzá, ugyanakkor első személyű alakja éppen a B-ragozású első személyű alakokkal teremt kapcsolatot. Mindkét igeragozású igealakjainkkal szerkesztett megnyilatkozásokhoz köthetők implicit tárgyak.

Az e néhány sorban összefoglalt különbözőség és hasonlóság nyilvánvalóvá teszi, hogy igeragozásaink azonos jellemzők mentén nem összemérhetőek. A múltbeli műszókísérletek azért sikertelenek sorra, mert konjugációink azonos morfológiai, szemantikai alapon nem összevethetőek. Ugyanakkor a megnyilatkozások fogalmazásakor a magyar beszélőnek mind tárgyias, mind tárgyatlan igeik esetében mégiscsak a két paradigma valamelyike szerint kell az igtét ragoznia, ez azonban újra az összevetés, összemérés kényszerét teremti meg. Mintha kétféle igeragozásunk mégiscsak ugyanazon dolog körül forogna, vagy ahogyan Fogarasi

fogalmazott, mintha ugyanazon igéink más-más formája vagy állapota lennének. Ezért tartom részint találónak a gyakorta használt *kétféle igeragozás* elnevezést.

Morfológiájuk szempontjából a B-igeragokat az alany személyét is kifejező kumuláns ragoknak kell tekintenünk, amelyek – ha nem is transzparens módon – kompozicionalitásukban tartalmazzák az A-igeragokhoz hasonlóan az alany személyét is. A nem jelen idejű vagy nem kijelentő módú paradigmák szinkretizmusai (ezek közül a legfeltűnőbb az E/1. múlt: *vártam*, de ott vannak még a T/2. és T/2. feltételes alakjai: *várnánk*,¹⁵ *várnátok*) elhomályosítják az igeragozások morfológiájának transzparenciáját.

Nyelvtani jellegzetességeik és a beszédhelyzet szempontjából is joggal feltételezhető, hogy voltaképpen az A-paradigma esetében a nagyon eltérő tárgyakat egy igeragozási rendszerbe a paradigmatis kényszer, a paradigma formájú nyelvtani alrendszerbe szerkesztés sorolja.

Az időrendi áttekintésből kirajzolódik, hogy a nyelvtanírók eleinte az ige, az igeragozási alak sajátosságának tekintették a 'határozatlan'/'határozott' megkülönböztetést. A határozott névelő megjelenésével, elterjedésével és máig ható, már-már a tulajdonnevet is szükségtelenül determináló térnyerésével látszólag az igeragozás vált redundánssá, és a nyelvészeti interpretáció e folyamat eredményeképpen a tárgy határozatlan/határozott voltáról beszél – nemcsak e terminológia szintjén. Ez a redundancia azonban eltakarhatja az igeragozásoknak, főként a B-igeragozásnak explicit tárgyakhoz nem köthető elemi használatát.

A kitett tárgy nélküli ragozott igés predikátumok (Keresztesi 1995) a nyelvhasználatban azonban világosan mutatják, hogy a beszélő, a nyelvet konstruáló számára az igeragozások, a véges ige jelentésszerkezete önmagában is megjelenítheti (ha sematikus is) a tárgyat vagy a tárgy hiányát, azaz az egyeztetés koncepciója nem állja meg a helyét.

Tanulmányomban a régi és a közelmúltbeli nyelvtanokban a magyar igeragozások elnevezéseit és értelmezéseit azzal a céllal tekintetem át, hogy a bizonytalanságokra felhívjam a figyelmet, ami utat törhet a kétféle magyar igeragozás korszerű leírása felé.

Irodalom

- Abondolo, Daniel 1988. *Hungarian inflectional morphology*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A magyar nyelv rendszere*. 1846. Magyar Tudós Társaság, Buda.
- Bartos Huba 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvten 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 653–763.
- Brassai Sámuel 1860. *A magyar mondat*. Magyar Akadémiai Értesítő.
- Fogarasi János 1843: *Művelt magyar nyelvten elemi része*. Heckenast, Pest.
- Gombocz Zoltán 1949. *Syntaxis*. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Gyarmathy Sámuel 1799/1999. *Affinitas*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Havasréti József 2008. Simoncsics Péter: Paradigmaváltás légüres térben. Karácsony Sándor, Lotz János és Laziczius Gyula kísérletei a magyar grammatika megújítására a huszadik század 30-as éveiben. *Helikon* 2008/2–3: 241–243.
- Karácsony Sándor 1938/1992. *Magyar nyelvten társas-lélektani alapon*. Csökmei Kör, Pécel.
- Keresztes László 1995. *Hungarolingua. Gyakorlati magyar nyelvten*. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1999.² *Új magyar nyelvten*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. *Strukturális magyar nyelvten 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin 1999.² Mondattan. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Új magyar nyelvten*. Osiris Kiadó, Budapest. 17–187.
- Klemm Antal 1928. *Magyar mondattan történeti alapon. I.* Budapest.
- Klemm Antal 1942. *Magyar mondattan történeti alapon. II.* Budapest.

¹⁵ Bár ennél az alaknál még ma is néha-néha használatos a B-igeragozási forma megkülönböztetésére a kissé archaikusnak ható *várnók*. Kijelentő mód múlt idejű T/1. és T/2. alakoknál gyakran csupán az [a]–[á], illetve az [e]–[é] különbsége a paradigmabeli jelentést megkülönböztető elem: *vártatok*, *vártátok*, *énekeltetek*, *énekeltétek*.

- Komáromi Csipkés György 1655/2008. *A magyar nyelv magyarázata*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. (Ford. C. Vladár Zsuzsa)
- M. Korchmáros 1977. A magyar igealakok funkcionális rendszere. *Néprajz és nyelvtudomány*. 21: 71–87.
- M. Korchmáros 1992. *Mondattan*. JATE Press, Szeged.
- M. Korchmáros 2006. *Lépésenként magyarul. Magyar nyelvtani kézikönyv*. Szegedi Tudományegyetem Hungarológiai Központja, Szeged.
- Kugler Nóra 2000. Az igeragozás. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 104–126.
- Lotz János 1939. *Das ungarische Sprachsystem*. Ungarisches Institut, Stockholm.
- Lotz János 1976. *Szonettkoszorú a nyelvről*. Gondolat, Budapest.
- Pereszlényi Pál 1682/2006. *A magyar nyelv grammatikája*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. (Ford. C. Vladár Zsuzsa)
- Rác Endre 1991. *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Riedl Szende 1873. Van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának? In: *Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből* 13. Budapest.
- Rosenbacher Ferenc 1792. *Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatika*. Besztercebánya.
- Sherwood, Peter 1996. *A Concise Introduction to Hungarian*. School of Slavonic and East European Studies, London.
- Simoncsics Péter 2006. *Chrestomathia Hungarica*. Ábel Kiadó, Kolozsvár.
- Simoncsics Péter 2005. *Paradigmaváltás légüres térben. Karácsony Sándor, Lotz János és Laziczius Gyula kísérletei a magyar grammatika megújítására a huszadik század 30-as éveiben*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Simonyi Zsigmond 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*. MTA, Budapest.
- Sylvester János 1539/1989. *Latin–magyar nyelvtan*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. (Ford. C. Vladár Zsuzsa)
- Szenczi Molnár Albert 1610/2004. *Új magyar grammatika*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. (Ford. C. Vladár Zsuzsa)
- Toldy Ferenc 1866. *A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig*. Pest.
- Tompa József 1961–62. *A mai magyar nyelv rendszere. I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vályi András 1792. *Fundamentam Lingvæ Ungariacæ*. Pestini.
- Verseghy Ferenc 1793/1999. *Bevezetés a magyar nyelv törvényeibe, amely Adelung rendszere, nemkülönb a keleti nyelvek szelleme, valamint a tiszai és az erdélyi nyelvjárás alapján készült*. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok.
- Verseghy Ferenc 1816. *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae. Pars I. Etymologia Linguae Hungaricae*. Budaë.
- Verseghy Ferenc 1818. *Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány*. Buda.

Wéber, Katalin

The verbal inflections of Hungarian in grammars from the 16th century till nowadays

This paper offers an overview of the terms used to designate the verbal inflections of Hungarian in grammars from the 16th century until today.

Keywords: definite and indefinite verbal inflection, agreement between verb and object, grammatical terms.

III. KONTRASZTOK